

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/12/kesjar-robert-az-orosz-es-szovjet-tortenelem-tukrozodese-a-magyar-kozepiskolai-tankonyvekben-ii-05-02-07/>

Kesjár Róbert

Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

Korábbi számunkban megjelent munkája folytatásában a szerző bemutatja és elemzi, hogy a jelenleg forgalomban lévő magyarországi középiskolás történelemtankönyvek egy részében hogyan jelenik meg a Szovjetunió története. Előző számunkban az 1917 előtti Oroszország történetének magyar tankönyvekben való megjelenését vizsgálta. Jelenlegi közlésünk a bolsevik hatalomátvétel utáni szovjet-orosz állam, a Szovjetunió történetének magyar tankönyvekben való tükröződését elemzi.

A legújabb kori szovjet-orosz történelem

A 12. osztályos tankönyvekben a korábbiaktól eltérően sokat olvashatunk az orosz nép történelméről, és számos, sokszor már csak egyedül Oroszországgal vagy a Szovjetunióval foglalkozó lecke is található. Ezt alátámasztandó már rögtön az első leckékben, mindhárom tankönyvcsalád¹ bőven ír a keleti front eseményeiről. A diákok megtudhatják a szövegből, hogy az oroszok a vártnál gyorsabban mozgósítottak, így be tudtak törni Kelet-Poroszországba és Galíciába, de 1914 őszén a Mazuri-tavaknál és Tannenbergnél súlyos vereséget szenvedtek. Leírások találhatóak az 1915-ös gorlicei áttörésről, ill. a Przemyslnél lezajlott véres csatáról és az erőd oroszok általi elfoglalásáról is, melyben az Osztrák-Magyar Monarchia 120 ezer katonája, köztük sok magyar is orosz fogságba esett.²

A Műszaki Kiadónál az 1917. márciusi (februári) orosz forradalmat jelölik meg okként, amely fordulatot hozott a keleti fronton. Ezt azonnal a további események, legvégül a breszt-litovszki béke (1918. március 3.) leírása követi (a határvonal térképpel történő ábrázolásával),³ majd hozzátesszik, hogy az új orosz/szovjet állam 700 ezer km²-t és – s némileg túlzóan írva – 50 millió embert veszített.⁴ A forrásoknál két magyar katona visszaemlékezését olvashatjuk, az egyik a hadifogság viszonyaira hívja fel a figyelmet (minimális mennyiségű élelmiszer, lágerélet, állandó hideg és munka), bár kiemeli, hogy jó munkakörülmények is voltak.⁵ A második forrás még pozitívabb képet fest: 1917 húsvétján, a fronton barátkoztak a magyarok és az oroszok.⁶

Természetesen mindhárom tankönyvben hangsúlyos szerepet kap az 1917. évi februári orosz forradalom és a bolsevik hatalomátvétel. Salamon Konrád⁷ gazdagon, több fejezetben, sok évszámmal, személyekkel, leírással ismerteti az 1917 februárjától októberig tartó eseményeket. Ennek megfelelően hosszasan és részletesen ír a februári forradalom győzelméről, az ideiglenes Forradalmi Kormány tevékenységéről, a bolsevikok taktikájáról, a júliusi válságról és a Kornyilov-féle lázadásról is.⁸ Az eseményeket – csakúgy, mint a Műszaki Kiadónál – a Gergely-naptár szerint adja meg, de zárójelben ugyanakkor feltünteti a pravoszláv naptár időpontjait is. Sőt külön magyarázatban kitér arra is, hogy eltért az orosz időszámítás a nyugati keresztény időszámítástól, s azt is feltünteti, hogy az új időszámítást 1918 februárjában vezette be a bolsevik kormány.⁹ Salamon megfogalmazása szerint 1917

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

elején Oroszországban „már nemcsak az ellenzéki erők és a tömegek akartak változásokat, de a hatalmon lévők józanabbjai is.” Az így kibontakozott februári forradalmat polgári demokratikus forradalomként értékeli. Ezen kívül ismerteti a kettős hatalom szerveit (Pétervári Szovjet és az Ideiglenes Forradalmi Kormány), s az azokban résztvevő legfontosabb személyiségeket, mint pl. a mensevik Nyikolaj Csheidze, vagy az eszer Alekszandr Kerenszkij, akik a pétervári szovjet elnöke és helyettese voltak.¹⁰ Salamon könyvében az is megemlíti, hogy a kormány miniszterei elsősorban az októbristák (alkotmányos monarchisták) és a kadetok (alkotmányos demokraták) soraiból kerültek ki, nem megfelelően arról, hogy az igazságügy-miniszter az eszer Kerenszkij lett. Apró betűs részben hangsúlyozza, hogy „a sokféle ellentétől szabdaltságot demokratikus irányítására erős, többségi kormányra lett volna szükség. [...] A kiéleződő helyzet határozott kormányzatot követelt volna, erre azonban az Ideiglenes Kormány belső ellentétei miatt is alkalmatlan volt.”¹¹

Salamon Konrád más tankönyvekhez képest sokkal részletesebben, okfeltáróbban és tartalmasabban ír, szépen felvezeti az eseményeket az októberi forradalomhoz. Leírja például azt is, hogy 1917 májusára megszűnt a kettős hatalom, s a polgári és szovjet miniszterekből megalakult a nagykoalíció, amely a legszükségesebb feladatok elvégzéséhez hozzájárhatott volna, azaz a háború befejezéséhez, a földreform végrehajtásához, ill. az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívásához. Salamon Konrád szerint a kudarc két okra – a kormány szerencsétlen intézkedéseire és az egyre erőteljesebb bolsevik propagandára – vezethető vissza. Lenin személyét mindemellett igen negatívan állítja be, amikor azt írja, hogy áprilistól kezdve a szocialista forradalom eléréseért „mindent elkövetett, hogy kiélezze az Ideiglenes Kormány és a szovjetek közti ellentétet.”¹² A július 17-ei, első bolsevik hatalomátvételi kísérletről bőven, viszont a korábbi részletességtől eltérően a Bruszilov-offenzíváról alig ír, meg sem említi magát Bruszilov nevét.¹³ Kornyilov szeptemberi felkeléséről szólva viszont ismét részletesen olvashatunk. Salamon az eseményt lázadásnak, s nem puccsnak ítéli. Forrásokkal (például John Reed beszámolója) is ábrázolja és folyamatosan hangsúlyozza az elhúzódó válságokat, a mérhetetlen szegénységet, nélkülözéseket és a növekvő társadalmi elégedetlenséget. Ennél a pontnál előkerül egy nem igazán közismert adat is: „Oroszországot még szeptember 14-én köztársasággá nyilvánították.”¹⁴

A Műszaki Kiadó „Forradalom Oroszországban” c. leckéje ugyanezen események interpretációját adja. A szöveg írói – Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó – úgy vélekednek, hogy a cári abszolutizmus fékezte a modernizációt, nem voltak életképes reformjai, és a cári család tekintélyét egyúttal fokozatosan rombolta Raszputyin (közelebbről ki nem fejtett) tevékenysége. A cár lemondása után megalakul Lvov herceg Ideiglenes Kormányára és létrejönnek a szovjetek. Lenin Áprilisi téziseinek ismertetésénél megemlíti a permanens forradalom meghirdetését, amelynek hatására 1917 júliusában Pétervárott zavargások törtek ki, majd ezt követte a bolsevik párt betiltása.¹⁵

A Forrásközpontú történelem az események rövid ismertetését végzi el. A bolsevikokat forradalmi szociáldemokratáknak tartja, akik az alkotmányos rend ellen álltak ki, és meg akarták ragadni a hatalmat, propagandájuk békét és földet ígért, de „mindkét ígéret beváltása kétséges volt, hiszen a hatalom megragadása polgárháborút jelentett, a földosztásnál pedig egészen más elképzelései voltak a pártnak.”¹⁶

Az 1917. novemberi esemény értelmezéseinek különböző interpretációi (forradalom, államcsíny, puccs, hatalomátvétel) mutatják, mennyire átpolitizált a téma, és hogy nincs konszenzus a történészek között. Száray Miklós a Forrásközpontú történelemben kikerüli a

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

kérdést és próbál diplomatikusan fogalmazni: „a szovjetek második oroszországi kongresszusa idején a bolsevikok jelentős hatalommal nem rendelkező kormánytól átvették a hatalmat (október 25.), amit a szovjetkongresszussal meg is szavaztattak.”¹⁷ Aztán később a „Nézőpontokban” már két forrásban is érinti, s egyúttal nyitva is hagyja a forradalom-puccs kérdését.¹⁸ Salamon Konrád a három tankönyv közül talán a legradikálisabb módon, a novemberi eseményeket a bolsevikok államcsínyének minősíti (egyébként Kun Béláék hatalomra kerülését, a Tanácsköztársaság létrejöttét Magyarországon is államcsínyként írja le): „az Ideiglenes Kormány tehetetlennek bizonyult a jól szervezett fegyveres államcsínnel szemben, amely november 6-án este vette kezdetét, hogy a második szovjetkongresszus megnyitására befejezze a hatalomátvételt.”¹⁹

A bolsevik hatalomátvételt követően béke helyett azonban több éves polgárháború tört ki, amely a bolsevikok győzelmével végződött, melynek Száray Miklós és Kaposi József szerint több oka is volt: „Egyrészt azért, mert központosított pártjuk sikeresen vezette a harcot a megosztott ország kevésbé szervezett politikai erőivel szemben, másrészt a földosztással a parasztság jelentős tömegeit állították maguk mögé.”²⁰ Ugyanitt a tananyaghoz kapcsolódó forrásokban megjelennek a háború híresebb résztvevői is, azaz Kolcsak és Gyenyikin, de a nyugatról támadó lengyeleknél nincs megemlítve Piłsudski marsall neve. Oroszország területi veszteségeit (balti államok, Finnország, Besszarábia nyugati része, stb.) külön zöld színnel emelik ki, valószínűleg a könnyebb leolvashatóság miatt. Érdekes, hogy a későbbiek folyamán fontos szerepet kapó Curzon-vonal nem kerül ábrázolásra, de ezzel ellentétben az 1918. március 3-i breszt-litovszki béke által kijelölt határvonal már feltűnik.²¹

A Műszaki Kiadó ezzel párhuzamosan megnevezi, melyek voltak az intervenciók csapatok (Csehszlovák Légión, angol, francia, amerikai, japán csapatok stb.), ugyanakkor azonban Lengyelország és a fehérek vezetői nem kerülnek elő (csupán Gyenyikin kerül egy forrásban megemlítésre). Olvashatunk arról is, hogy a vörösök oldalán több tízezer magyar harcolt.²² Ebben a tankönyvben is rengeteg szemléltető anyag található (összesen hét darab fénykép, öt elbeszélő forrás és két térkép van), amelyek közül érdekessége miatt kiemelkedik a Grigorij Raszputyint és a cári család utolsó ismert képét (a halál időpontját is megjelölő kommentárral), ill. a sebesült vörös katonákat és a polgárháború legendás fegyverét, a páncélvonalat ábrázoló fényképek.²³ Az elbeszélő források közül „Lev Trockij szavai egy „jobboldal” menseviknek a Szovjetek II. Kongresszusán” c. a leginformatívabb, amelyben a bolsevik ideológus kijelenti, hogy ami 1917 októberében történt, az „felkelés, nem összeesküvés” és ezután megjelenik a legendás és sokat idézett mondata is: „Maguk származásuk egyedül csupán csódtömegek, akik eljátszották a szerepüket, menjenek oda, ahol mártól fogva a helyük van: a történelem szemétkosarába.”²⁴

Salamon Konrád a bolsevikokat következetesen demagógnak nevezi, míg az eszereket és mensevikeket demokratikus erőknak. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlata mellett a szétkergetés kifejezést is használja.²⁵ A breszt-litovszki béke tárgyalásánál leírja, hogy Szovjet-Oroszország lemondott Belorussziáról, Ukrajna egy részéről és a Baltikumról.²⁶ Sok érdekes háttértörténetről is szó esik, ezek között van az eszer Dora Kaplan 1918. augusztus 30-ai Lenin elleni merénylete, amelyben a Népbiztosok Tanácsának elnöke súlyosan megsebesült.²⁷ A polgárháború kapcsán sajnos itt sincsenek megemlítve a fehérek vezető egyéniségei, Kolcsakról csupán egy fénykép van, viszont az intervenciók csapatoknál kiemelik a résztvevő államokat: Japán, Nagy-Britannia, Németország. Így a lista nem teljes, hiszen összesen 12 ország vezetett intervenciók csapatokat Oroszország ellen. Egy rövid

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

utalást is tesz a cári család 1918. júliusi kiirtására, ám azt, hogy hol történt ez a bűncselekmény (Szverdlovszk, Ipatjev-ház), sajnos mély homály fedi.²⁸

A lengyel-orosz háborúról Salamon könyvében olvashatunk a legrészletesebben. A brit külügyminiszter, George Curzon által előterjesztett határvonal javaslata (Curzon-vonal) is kiemelésre kerül, mely a nemzetiségi viszonyoknak megfelelő lett volna. A lengyelek ennek ellenére ismét előretörték, belorusz és ukrán területeket foglaltak el, s 1921 márciusában a két fél tagjai aláírták a rigai békét. Itt Salamon megemlíti, hogy a béke *„jóval keletebbre jelölte ki a lengyel-szovjet határt, jelentős belorusz és ukránok lakta területeket csatolva Lengyelországhoz”*.²⁹

A szovjet történelem későbbi taglalásánál találkozhatunk az 1922-es német-orosz kereskedelmi megállapodással, a rapallói egyezményvel, sőt erről a Műszaki Kiadónál és a Forrásközpontú történelemben egy forrást is olvashatunk:³⁰ a szerződésben a felek kölcsönösen lemondtak az egymásnak okozott károk és a háborús kiadások megtérítéséről. Mindhárom tankönyvcsalád a két ország diplomáciai elszigeteltségéből való kitörésként értékeli az egyezményt.³¹

A spanyol polgárháborúról szóló részben is sok helyütt megjelenik a szovjet részvételre történő utalás: *„a köztársaságiakat a Szovjetunió segítette, és ez a kommunisták megerősödéséhez vezetett, akik ki akarták sajátítani a diktatúraellenes köztársasági mozgalmat.”*³² A Nemzeti Tankönyvkiadó könyvében csupán ennyi áll: *„a nemzetközi baloldal nagy lelkesedéssel állt a köztársaságiak oldalára, s a népfrentkormányt segítette Sztálin is.”*³³

A Forrásközpontú történelemben, a Műszaki Kiadónál és a Középiskolai történelemben is önálló lecke a kommunizmus és a sztálinizmus kiépülése Oroszországban.³⁴ Száray Miklós és Kaposi József a Forrásközpontú történelemben az 1920–30-as évek Szovjetuniójának főbb eseményeit, jellegzetességeit ábrázolja. Megjelenik a hadikommunizmus és a NEP lényegének leírása, magyarázata. Olvashatunk az 1921-es kronstadti lázadásról, melynek okát a széleskörű elégedetlenségben (élelmiszerhiány, iparcikkek hiánya) jelölik meg. Kiemelik továbbá, hogy a nemzetiségek helyzetére vonatkozóan a cári nacionalizmus helyét a világforradalom eszméje vette át. A Szovjetunió 1922-es megalakulása is feltűnik, csakúgy, mint az azt követő szocialista alkotmány elfogadása (bár a megszületésének időpontját – 1924 – csupán a Középiskolai történelem sorozat tankönyvében olvashatjuk).³⁵ A sztálini államszocialista útról is bőven írnak, annak legfontosabb jellemzőivel: erőszakos iparosítás, tervutasításos gazdaságirányítás, kollektivizálás. A tankönyvszerzők megemlítik, hogy milliók haltak éhen az 1929–30-as ukrainai éhínségben, de konkrét történelmi fogalmat (holodomor) nem említ egyik tankönyv sem. A sztálini diktatúra kiépülése, jellemzése külön alfejezet, amelyben megjelenik Lenin 1924-es halála, majd az ezt követő események leírására kerül sor: Sztálin megszerzi a párt és az ország vezetését, kiépíti személyi kultuszát, kezdetét veszik a koncepciós perek, munkatáborok (GULAG) felállítása, amelyek során milliók pusztultak el. Jelentős tényanyag azonban hiányzik: például Sztálin ellenfeleinek nevei nincsenek megemlítve (pedig Trockij neve szerepel a kerettanterv követelményeiben is, de a főtitkári pozíciójára, pártban betöltött funkciójára, fontosságára sem hívják fel a figyelmet). További hiányosságként értékelem, hogy az 1937-es nagy terror nincs pontosítva, s ehhez kapcsolódóan a katonai vezetés (Tuhacsevszkij) lefejezése sincs megemlítve. Kirov 1934-es hatalomátvételi kísérletét is homály fedi, valamint a sztahanovista mozgalmakról és azok társadalomban betöltött szerepéről sem tudhatunk meg semmit. De pozitívum, hogy a lecke végén a szerzők utalnak rá, hogy a *„szovjet ipar alkalmassá vált egy erős tömeghadsereg ellátására.”*³⁶ de a

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

folyamatnak iszonyatos ára volt, mind gazdasági, mind emberi javakban: „*a modernizációt a világgazdaságból nem kiszakított Oroszország minden bizonnyal sokkal kisebb áldozatokkal megvalósíthatta volna*”. A főszöveg után nagyszámú, 17 különböző forrástípussal találkozunk.³⁷

A Műszaki Kiadónál az ukrajnai éhínségre, a Forrásközpontú történelemtől eltérően más időpontot adnak meg: A tankönyv szerint 1932–33-ban sújtott tízmilliókat az éhínség. A kommunista párt XVII. kongresszusáról, ill. a Kirov-ügyről itt már található adat, de csak az apró betűs részben. A koncepció per áldozatainál Dupcsik és Repárszky megemlíti Zinovjevet, Kamenyevet és Buharint.³⁸ Lev Trockijról is közölnek egy fényképet, melynek kommentárjában olvasható, hogy Sztálin ügynöke, Ramón Mercador jégcsákánnyal agyonverte.³⁹ A titkosrendőrség, az NKVD legfőbb előjáróinak neveit (Jagoda, Jezsov, Berija) is ebből a tankönyvből tanulhatjuk meg. Előbbi kettő halálának évét jelzik is a tankönyvszerzők (1936 és 1938), Berija 1953-as elhunytát azonban nem tudjuk meg. A hadsereg lefejezését kiemelik és ehhez kapcsolódóan számok is megjelennek: „*a hadsereg 57 hadtestparancsnokából 50-et, 186 hadosztályparancsnokából 154-et, 456 ezredeséből 401-et öltek meg.*” Viszont ehhez kapcsolódóan bántó a szemnek, hogy a marsallokról, elsősorban Tuhacsevszkijről itt sincs említés. Ellenben ugyanannál az apró betűs résznél említik Kun Béla nevét, mint a terror áldozatát.⁴⁰ Rendkívül értékesnek találom azt a bejegyzést, amelynél bemutatják a társadalom átrétegződését, mobilitását, s amiből kiderül, hogy a rendszernek nemcsak vesztesei, hanem győztesei is voltak, amely mindenképpen árnyalja a sztálinizmusról ismerteket.⁴¹ A sztahanovizmusról is – bár csak apró betűs részben – van anyag: „*Sztahanov 1935. augusztus 30-án a normában meghatározott 7 tonna szén helyett 102 tonnát bányászott ki.*”⁴² A nemzetiségekkel kapcsolatban megemlítik, hogy 1917-ben a bolsevikok a „*nemzeti önrendelkezést*” hirdették, de ezt gyorsan átértelmezték: „*eszerint a nemzeti önrendelkezés csak az adott országok proletariátusát illeti meg, burzsoáziáját nem.*” Ezt alátámasztják azzal, hogy ahova a Vörös Hadsereg bevonult, ott a kommunizmus került hatalomra és épült ki, így Ukrajnában, Belorussziában, Azerbajdzsánban, Örményországban, Grúziában és a közép-ázsiai államokban is.⁴³ Az ebben a leckében található illusztrációk szintén sokrétűek és változatosak (összesen tíz fénykép, nyolc elbeszélő forrás és egy térkép található).⁴⁴

A Középiskolai történelemben Salamon Konrád a kronstadti felkelést az eszerek demokráciaküzdelmeként aposztrofálja, de „*súlyos harcok árán vérbe fojtották a demokrácia helyreállításának utolsó, kétségbeesett kísérletét.*”⁴⁵ A NEP-ről szólva hangsúlyozza, hogy az új gazdaságpolitika elsősorban azt tette lehetővé, hogy „*a termelők az adó befizetése után megmaradó terményfeleslegüket szabad piacon értékesítsék. Ezzel érdekeltté váltak a termelés növelésében, s megélnékült a kereskedelem és a pénzforgalom.*” Ugyanakkor Lenint párton belül heves támadások érték.⁴⁶ Salamon a Szovjetunió megalapításának körülményeinél kitér a köztársaságok jövőbeli együttműködésének kérdésére, Lenin és Sztálin eltérő elképzeléseire, azaz, hogy Sztálin birodalmon belüli autonómiára gondolt, míg Lenin független államok szövetségére. Végül formálisan az utóbbi variáció valósult meg, s széles körű jogokat kaptak az egyes köztársaságok, de „*mindezek a jogok azonban csak papíron léteztek, s nem volt ajánlatos hivatkozni rájuk.*”⁴⁷ Még egy fontos idézet Salamontól, ami – az előzőektől eltérően – felhívja a figyelmet a pártfőtitkár mindenhatóságára: „*Sztálint 1922-ben a Szovjet Kommunista Párt főtitkárává választották, s ő e kezdetben jelentéktelen tisztségből rövid időn belül egy mindent behálózó hatalmi központot épített ki, amely egyes-egyedül az ő parancsainak engedelmeskedett.*”⁴⁸ Salamon – Dupcsikéhoz hasonlóan – 1932–33-ra teszi az ukrajnai éhínséget. Az áldozatok számát pedig 5-6 millióban határozza

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

meg.⁴⁹ Részletesen ír a XVII. pártkongresszusról és Kirov leningrádi pártfőtitkár hatalomátvételi kísérletéről, majd a sztálini represszióról is, apró betűs részben megemlítve Tuhacsevszkij nevét is.⁵⁰

A tankönyvekben kitüntetett helyen, rendszerint külön témakörben és önálló leckékben jelennek meg a második világháborús eseményekről szóló leírások. Az első ilyen említést a Molotov–Ribbentrop-paktum kapja (1939. augusztus 23.), annak is a titkos záradéka: a náci Németország és a Szovjetunió „felosztották egymás között Lengyelországot, s a náciak elismerték a szovjetek jogát a Baltikumra és Besszarábiára” – áll Száray Miklós értékelésében. Ehhez kapcsolódóan említést tesznek Lengyelország szeptember 17-i szovjet megtámadásáról is.⁵¹ A Műszaki Kiadónál csupán három leckét fordítanak a II. világháborúra, ill. a háborúban bekövetkező népiirtásra. A forrásokban megjelenik a szovjet kormány 1939. szeptember 17-i ultimátuma Lengyelországnak, ami jól jellemzi az adott szituációt: „a szovjet kormány elrendelte, hogy a Vörös Hadsereg Főparancsnoksága utasítsa csapatainkat, hogy lépják át a határt és vegyék védelmükbe Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia lakóinak az életét és vagyonát.” Az ok: a lengyel állam megszűnt létezni, Varsó nem főváros, s ezáltal érvényüket veszítették az SzSzkS és Lengyelország között kötött szerződések.⁵² Ennél a résznél olvashatunk Besszarábia elfoglalásáról és az 1939-40-es finn-szovjet téli háborúról is, mely során Finnország lemondott 35 km²-ről. A területszerzések révén a Szovjetunió 1939–40 során összesen 450 ezer km²-rel és 22,2 millió lakossal gyarapodott.⁵³

Salamon Konrád a szovjetek és a nyugati hatalmak háború előtti tárgyalásai kudarcának egyik fő okát így írja le: „nyilvánvalóvá vált az is, hogy a lengyelek nyugati nyomásra sem hajlandóak országukon átengedni a Vörös Hadsereget, ennek hiányában viszont értelmetlen minden szovjet-nyugati katonai egyezmény.”⁵⁴ Ugyanennek a tankönyvnek az egyik forrásában Molotov szovjet külpolitikáról mondott 1939. október 31-i beszédét olvashatjuk, amely arra is rávilágít, hogyan látták a szovjetek Lengyelország elfoglalását: „elegendőnek bizonyult először a német hadsereg, aztán a Vörös Hadsereg gyors csapása Lengyelországra, hogy a versailles-i szerződés e szörnyszülőltjéből, mely a nem lengyel nemzetiségek elnyomásából élt, ne maradjon semmi.”⁵⁵

Mindhárom tankönyvben szó van a németek Szovjetunió elleni támadásáról, azaz a Barbarossa-hadművelet megindulásáról (1941. jún. 22.), illetve a német villámháború 1941. december végi megállításáról is. Külön kitérnek az 1941. novemberi 7-ei, nevezetes szovjet díszszemlére is, mikor a Vörös téri felvonulásról a katonák és harckocsik rögtön a Moszkva közelében található frontra indultak.⁵⁶

A Forrásközpontú történelemben térképeken keresztül vizuális képet kapunk a második világháború első három évének hadműveleteiről, leginkább Lengyelország és Köztes-Európa felosztásáról, a Szovjetunió elleni német támadásról, illetve a szovjet- finn háborúról. Ezen kívül a következő forrásokon keresztül dolgozható fel a tananyag: Sztálin 1941. július 3-i lelkesítő rádióbeszéde; Alexander Werth történész írása a leningrádi blokáddal kapcsolatban; a Romániának nyújtott szovjet jegyzék, Besszarábia és Bukovina ügyében. Érdekes megemlíteni, hogy a forrásokkal kapcsolatban Száray vitaindítónak is beillő kérdést tesz fel: „valójában csak azért lépett fel hódítóként a Szovjetunió, hogy jobban felkészüljön a német támadásra, illetve a németek elleni harcra? S ha igen, van-e joga erre egy államnak, és később (a háború után) miért tartotta meg ezeket a területeket?”⁵⁷ A Műszaki Kiadónál apró betűs részben megjelenik, hogy „1941–42-ben a Szovjetunió azt a területét veszítette el, amelyen a háború előtt az elektromos áram 45%-át, a fémtermelés több mint felét állította elő. A szénbányászat kétharmada ezen a területen összpontosult, és 88 millió ember élt ott.

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

*Igaz, mindez nem került teljesen a németek kezére: mintegy 2000 üzem gépparkját és 10-15 millió embert visszavontak az Urálba, Közép-Ázsiába és Szibériába.*⁵⁸ Ehelyütt három fényképet is láthatunk: az első megrendítő képet ad a kivégzésre váró orosz partizánokról; a második a híres 1941. november 7-ei, Vörös téri díszszemléről készült; a harmadik pedig Leningrád lakóiról közöl képet, amint a blokád alatt a befagyott Néva-csatornákból nyernek ivóvizet a város lakói.⁵⁹ Az „élet útja” (kötelező érettségi) fogalmat azonban semelyik tankönyvben nem olvastam.⁶⁰

Ezzel ellentétben a tankönyvek mindegyike ír a sztálingrádi csatáról, ahol megjelenik Paulus tábornok és a német kapituláció (1943. február 2.) időpontja, Zsukov neve azonban homályban marad a Forrásközpontú történelemben, de csak ott.⁶¹ Ezen kívül a Kurszk közelében vívott páncélos csata is említésre kerül, bár a diákok abból nem tudhatják meg, hogy az volt a világtörténelem addigi legnagyobb páncélos csatája.⁶²

Sor kerül a szövetségesek teheráni, jaltai és potsdami konferenciái legfontosabb pontjainak ismertetésére is.⁶³ Ezen túlmenően a Forrásközpontú történelemben és a Műszaki Kiadónál is kiemelik az 1943. októberi moszkvai konferencia jelentőségét, amelyben Churchill és Sztálin meghatározták, Nagy-Britanniának és a Szovjetunióknak mekkora befolyása lehet a háború befejezését követően az egyes köztes-európai országokban.⁶⁴ Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó még azt is hozzátézik, hogy a szovjetek az általuk megszállt területek teljes befolyásolására törekedtek, s nem tartották magukra nézve kötelezőnek a megállapodást.⁶⁵ Salamon Konrád a szovjetek 1944–45-ös keleti előrenyomulásával kapcsolatosan leírja, hogy 1944 elején véget ért a Leningrád körüli 900 napos blokád, amelyben több mint 1 millió lakos halt éhen. Szót ejt ezen kívül az 1944. augusztus-szeptemberi varsói felkelésről is, és kiemeli, hogy a Vörös Hadsereg ugyan Varsó alá ért, de nem tett semmit a lengyel Honi Hadsereg felkelésének támogatására, így a németek le tudták verni a lázadást, és bosszúból lerombolták Varsót.⁶⁶ Erről az eseményről így ír a Forrásközpontú történelem: *„a lengyeleknek Sztálin nem nyújtott támogatást, sőt a nyugati szövetségeseket is megakadályozta ebben, így a németek leverték a varsói felkelést.”*⁶⁷

„A második világháború jellegzetességei és borzalmai” tananyagban Száray Miklós a Szovjetunió világháborús felelősségét érinti, és ezzel egy csoportba veszi Németországgal és Japánnal, amiért ezen államok a nemzetközi szerződéseket felrúgva tömegesen végeztek ki hadifoglyokat, vagy pusztítottak el százezreket agyondolgoztatással és a minimális életfeltételek megvonásával.⁶⁸

A tankönyvírók nem sokat foglalkoznak a lengyel nép nagy tragédiájával, Katyárral, a Forrásközpontú történelemben csupán egy kép található róla, a Műszaki Kiadónál pedig egy rövidke utalás, és egy Berijától származó, a tömegmészárlást elrendelő forrás.⁶⁹ Salamon sem ír sokat Katyárról, azonban ebben a kicsiben is közöl egy képet egy tömegsírról, s alatta megemlíti, hogy a szovjetek négyezer lengyel hadifogoly tisztet végeztek ki. A németek 1943-ban feltárták a sírokat, és a világ tudomására hozták a történeteket. Az ezt követő, NKVD-s történelemhamisítás azonban már nincs megemlítve.⁷⁰ A Műszaki Kiadónál is utalnak a szovjetek felelősségére, amikor megemlítik, hogy a Szovjetunióban is volt népiirtás, de *„itt gázkamrák helyett a szibériai és közép-ázsiai kényszermunkatáborok embertelen viszonyai tizedelték a foglyokat”,* ill. egész népeket *„deportáltak megbízhatatlan viselkedésük”* miatt (csecsenek, ingusok, krími tatárok).⁷¹ Salamon Konrád pedig annyit tesz hozzá, hogy Sztálin a németekkel való együttműködés címén egész népeket deportált Szibériába, ahol több százezer ember pusztult el, ill. hasonló sorsra jutottak a szovjetek által ejtett hadifoglyok „és a „felszabadított” országokból rabszolgamunkára hurcoltak”.⁷² Érdekes

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

megemlíteni, hogy Salamon Konrád Drezda 1945 februárjában bekövetkezett porig bombázását is a szovjeteknek tulajdonítja. A történész szerint „*a szovjet hadvezetés azt kérte, hogy okozzanak megrázkódtatást a keleti frontszakasz hátországában, és A. Harris, a brit légierő marsallja egyetértett a szovjetekkel a német lakosság harci moráljának szétzúzásában.*”⁷³

A második világháború utáni eseménytörténet leírásában az amerikai-szovjet szembenállást, illetve a hidegháború legfontosabb eseményeit domborítják ki a tankönyvek. A Műszaki Kiadó kiemeli, hogy a Szovjetunió megtarthatta 1939–40-ben szerzett területeit, ill. „*újabb megállapodás született arról, hogy a szovjet megszállás alatt lévő országokban szabad, demokratikus választásokat tartanak, ezt azonban a szovjetek nem tartották be.*”⁷⁴ Egy további térképből pedig kitűnik, hogy a világháborúban a Szovjetunió és Lengyelország embervesztése volt a legmagasabb.⁷⁵

A Középiskolai történelemben a második világháború vége utáni történelem tárgyalásánál a Szovjetunióval kilenc leckében foglalkoznak kitüntetett helyen, s további leckékben is történik utalás a szovjet történelemre. Nagyjából ugyanekkora mennyiségű az amerikai utalás is, így e két szuperhatalom története a leghangsúlyosabb az egyetemes történelem keretei között, sőt a magyar történelemmel való kapcsolatok miatt talán a Szovjetunióról tudunk meg többet. Salamon is a szovjet befolyási terület növekedését és a hatalmas anyagi, emberi veszteségeket emeli ki, hozzátéve, hogy „*bár a moszkvai vezetés 1943-ban feloszlatta a Kommunista Internacionálét, a világ kommunistáit továbbra is a Kremlből irányították, s tevékenységüket a szovjet hatalmi érdekeknek rendelték alá.*” Salamon Konrád szerint a megszerzett befolyási területeket Sztálin csak a fegyverekre támaszkodva tudta megtartani, „*a lakosság politikai alávetettsége és rendkívül alacsony életszínvonalára.*”⁷⁶ Jaltát és Európa kettéosztásának felelősségét elsősorban a rövidlátó amerikai politikának ítéli.⁷⁷ Némileg leegyszerűsítő módon a romokban heverő szovjet ipari termelés helyreállítását kizárólag a fogolytáborokban és munkatáborokban sínylődő külföldi és hazai rabszolga munkaerőnek tulajdonítja. Sem a világháborús, sem az azutáni szovjet – egyébként pozitívnek is tekinthető – áldozatvállalást nem mutatja be. Kiemeli viszont az Alekszandr Zsdanov-féle eszmei offenzívát a „*burzsoá ideológia befolyása ellen*”, amelynek során kötelezővé tették a szocialista realizmust a művészetek terén, s betiltották a kibernetikát és genetikát.⁷⁸ A Marshall-segély visszautasítása kapcsán pedig Salamon megállapítja, hogy a Szovjetunió, bár elfogadta az előkészítő tárgyalásokon való részvételt, de külügyminisztere, Molotov kijelentette, hogy a szovjetek elfogadhatatlannak tartják, hogy birodalmuk a „*Nyugat által ellenőrzötté*” váljon. Arra is utal, hogy az elutasításban szerepet vállalt, hogy a szovjetek nem akarták kifizetni a világháborúban felgyülemlett 10 millió dolláros adósságot. Továbbá kiemeli, hogy a Szovjetunió a végső tanácskozásról távolmaradt és „*szövetségeseinek*” is megtiltotta az azon való részvételt.⁷⁹ A Kominform megalakulásáról és a jugoszláv különútról is ír.⁸⁰ Véleményem szerint itt található egy-két hiányosság a Marshall-segéllyel kapcsolatosan: nemcsak a szovjetek elutasító magatartását kellene kiemelni, hanem az amerikai álláspont rugalmatlanságát is, hiszen a hangzatos ígérek ellenére a háttérben az amerikaiak eleve nem tartották kívánatosnak a Marshall-segély Szovjetunióra való kiterjesztését, ill. a program célja a közép-európai államok szovjet érdekeltségének szétrobbantása volt, amit nyilván nem vett jó néven a Sztálin.⁸¹

A Forrásközpontú történelemben feltűntetik szintén, hogy a második világháború után a világ kétpólusúvá vált, és a Szovjetunió hatalmas, 12 milliós hadsereggel rendelkezett. A szovjetek biztosították maguknak a Molotov–Ribbentrop-paktumban megszerzett területeket és Kárpátalját, ill. Köztes-Európa szovjet befolyás alá került. A demokrácia látszatát

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

próbálták fenntartani, egészen 1947-ig. Ebben az évben hozták létre a Kominformot is (azaz a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját). Ezen kívül a tankönyvben a hidegháború alapvető jellegzetességeit is sorra veszik: a Varsói Szerződés megalapítása, a két Németország kialakulása, Marshall-segély visszautasítása, helyi háborúkban való részvétel és a fegyverkezési verseny.⁸²

A vizsgált tankönyvek egyikében a hidegháború kialakulásának tárgyalásánál a Truman-doktrína mellett van forrás az ún. Zsdanov-doktrínáról is:⁸³ *„Két ellentétes politika alakult ki: Az egyik oldalon a Szovjetunió és a demokratikus országok politikája, amely az imperializmus aláadására és a demokrácia megszüntetésére irányul, a másik oldalon az Egyesült Államok és Anglia politikája, amely a demokrácia megőrzésére irányul. [...] Ily módon két tábor alakult ki: az imperialista, demokráciaellenes tábor [...], valamint az imperialistaellenes, demokratikus tábor. [...] Ebből következik, hogy a kommunista pártokra különleges feladat hárul. Saját kezükbe kell venniük nemzeti függetlenségük és országaik szuverenitásának védelmét.”*

Mindhárom tankönyv taglalja a következő szovjet vonatkozású eseményeket: a Sztálin halála utáni hrucsovi irányváltást, a desztalinizációs kísérletet, valamint a jugoszláv-szovjet kapcsolatok rendezését.⁸⁴ Természetesen nem maradnak ki a háborús konfliktusok, így a koreai és a vietnami háború, valamint a szuezi és karibi válság ismertetései sem. Ezen kívül megjelenik az amerikai-szovjet enyhülési és reálpolitika, amelyből megtudhatjuk, hogy több enyhülési hullám is volt a két szuperhatalom között (például a Sztálin halála utáni hrucsovi olvadás, Helsinki folyamat, keleti politika stb.). De szó esik Kína eltávolodásáról, a hidegháború és a sport kapcsolatáról (az 1980-as moszkvai és az 1984-es Los Angeles-i olimpia bojkottja), az 1979-es afganisztáni szovjet bevonulásról és a számos afrikai, ázsiai fejlődő országban való szovjet megjelenésről.⁸⁵

A Műszaki Kiadó *„a Szovjetunió és a szocialista tábor”* c. leckében a szocialista tömb kiépítéséről és a „testvéri országok” szocializmusáról írnak részletesebben:⁸⁶ A leckében külön kitérnek a sztálinizmus örökségére is: Sztálin halála után a koncentrációs táborokat felszámolták, megindították a rehabilitációt, s kezdetét vette a hatalmi harc, amelynek egyik csúcspontja Berija kivégzése volt. Utálnak az SZKP XX. kongresszusának zárt ülésére, amikor 1956. február 14-én Hruscsov a sztálini hibákat feltárta. Megtudhatjuk, hogy Hruscsov 1958-ra szerezte meg véglegesen a hatalmat, amelyet viszont csupán 1964-ig tudott megtartani.⁸⁷ Ezen kívül olvashatunk a terror enyhüléséről, az életkörülmények javulásáról, ill. a fegyverkezésben és űrkutatásban elért sikerekről is.⁸⁸

A későbbiekben a kubai rakétaválsághoz kapcsolódóan összehasonlító térképen vehetjük szemügyre a Törökországba és Kubába telepített amerikai és szovjet rakétákat és azok hatótávolságait, amely véleményem szerint szintén az objektivitást erősíti. A szöveg lényegében elismeri, hogy a szovjetek az amerikaiak törökországi rakétatelepítésre válaszul telepítették Kubába rakétáikat.⁸⁹

Salamon Konrád szót ejt a Brezsnyev- és Koszigin-féle „puccsról”, a felkelésről és annak elfojtásáról, ill. magyarázza az ún. korlátozott szuverenitás elméletét is.⁹⁰ A történész szerző így írja le Moszkva céljait az 1970-es, 80-as évek fordulóján: *„a helsinki záróokmány aláírásával vége is szakadt az enyhülési folyamatnak. Moszkva elérte célját, rendezte az európai térség ügyeit, így minden figyelmét a harmadik világ irányába fordíthatta.”*⁹¹

Az 1980-as évek eseményeinek ismertetése során a Forrásközpontú tankönyv kiemeli az amerikai-szovjet konfliktusok fokozódását, az újabb fegyverkezést. Száray és Kaposi megemlíti, hogy 1979-ben ugyan mindkét fél aláírta a SALT-II szerződést, de a bevezetésére már nem kerül sor. Afganisztánt a szovjetek megszállják, majd később

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

kivonulnak.⁹² Ezen esemény kapcsán Száray Miklós utal a források kiválasztásával arra is, hogy milyen fontos volt geopolitikailag az ország megszállása, ill. hogy a kábítószer-kereskedelemnek is hatványozottan megnőtt a szerepe.⁹³

A „létező szocializmus” gazdaságáról a Műszaki Kiadó, a „Gazdaság és modernizáció” c. leckéjében van szó. Megemlítik, hogy az 1949-ben létrehozott KGST, mint az „ellenvilággazdaság” létrehozására tett kísérlet, egy teljesen egészségtelen munkamegosztást hozott létre.⁹⁴ Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó utal továbbá arra is, hogy noha a '60-as években látványos gazdasági növekedés jött létre a szocialista tömb országaiban, azonban a '70-es években az illúziók folyamatosan omladozni kezdtek, a gazdasági növekedés elmaradt a nyugati országokétól (ez a Brezsnyev-féle „pangás” kora). A mezőgazdaság súlyos helyzete miatt a Szovjetunió gabonaimportőr lett a '70-80-as években.⁹⁵

A tankönyvek mindegyike megemlíti, hogy 1985-ben Mihail Gorbacsov hatalomra kerülésével egy korszakváltás történt, és egy tetterős, fiatalabb politikus került a főtitkári pozícióba, a jobbító változások reményével. A Forrásközpontú történelemben a következő kulcsszavakkal jellemzik a gorbacsovi kísérletet: a Brezsnyev-doktrína figyelmen kívül hagyása és a fegyverkezési ütem visszafogása; külpolitikai változások (újra amerikai-szovjet csúcsertekezletek), nyilvánosság (glasznosztj), a balti államok függetlenségének elismerése; a Varsói szerződés és a KGST 1991-es felbomlása és a szovjet csapatok kivonása; a Szovjetunió belüli társadalmi harcok és nemzetiségi konfliktusok állandósulása; a sikertelen, Gorbacsov elleni kommunista puccskísérlet 1991 augusztusában; nemzetiségi konfliktusok, majd végül a Szovjetunió megszűnése, és a Független Államok Közösségének létrehozása. A jövőre vonatkozó kérdéseket is feltesznek, mint például: Sikerül-e megszilárdítani Oroszországban a demokráciát?⁹⁶

A Műszaki Kiadónál megemlítik Brezsnyev utódjait is: Andropov és Csernyenko, előbbinél külön kiemelve, hogy 1956-ban a budapesti szovjet nagykövét volt, majd később a KGB elnöke lett. Gorbacsovról pozitívabb képet festenek. Például a fényképe alatti kommentben kiemelik, hogy papír nélkül is értelmesen beszélt, magas intellektuális képességei voltak.⁹⁷ Azonban a gazdaság helyzete nem javult, Gorbacsov időszakát egyre inkább a nemzetiségi feszültségek kiéleződése jellemezte. A szovjet elnök ellen 1991 augusztusában már puccskísérletet is megkíséreltek. A Szovjetunió felbomlásával és a Független Államok Közössége (FÁK) létrehozásával az addigiaktól eltérően egy lazább államszövetség jött létre. Itt azt is kiemelik, hogy Oroszország lett a Szovjetunió törvényes örököse, viszont az ország nagyhatalmi státusát csak atomfegyverei és BT tagsága őrzik, hagyományos hadserege és gazdasága azonban meggyengült.⁹⁸ Az 1993-as őszi események, azaz Borisz Jelcin elnök Duma elleni akciója sajnálatosan már nincs megemlítve. A pozitív Gorbacsov képet némiképp negatív irányba viszi az a két szöveges forrás, amely Gorbacsov katasztrófa politikáját ecseteli.⁹⁹ Megemlítésre kerül az 1990. szeptemberi moszkvai ún. 2+4 tárgyalás is, amelyben a két német állam és a négy megszálló hatalmak szabályozták az egységes Németországok kialakítását.¹⁰⁰

A Forrásközpontú történelemben a történetvezetés is Borisz Jelcin elnökségéig megy el, bár Jelcinnél nincs sem kép, sem szöveg, csak három forrást ismertet tőle a 2000-ben megjelent Éjszakai naplójegyzetek c. munkájából, amely a Szovjetunió szétesésére, ill. a FÁK megalakításának körülményeire emlékezik.¹⁰¹ A Középiskolai történelemnél szintén a FÁK 1991. decemberi megalakításáig követhetjük nyomon az orosz történelmi fejlődést.

A Forrásközpontú tankönyv végén található utolsó nagy fejezet („a globális világ előnyei és gondjai”) ugyan már nem szervesen illeszkedik a politikatörténetbe és a kronologikus rendbe, de itt is találhatunk orosz illetőségű utalásokat. A főszöveggel

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

ellentétben itt említik az 1986-os csernobili atomerőmű négyes blokkjának felrobbanását, mint az atomkatasztrófák- és balesetek tipikus példáját, és láthatunk egy ábrát is, mely jól jelzi, hogy a sugárszennyeződés hogy terjedt szét Európában 1986. április 28-tól május 6-ig.¹⁰²

Magyar-szovjet kapcsolatok

A XX. századra vonatkozó *magyar-szovjet kapcsolatok* többnyire a második világháború eseményeire, illetve az 1956-os forradalomra korlátozódnak.

A tankönyvszerzők mindegyike ír a Szovjetunió megtámadásának körülményeiről. Kassa 1941. júniusi bombázásánál megemlíti a szovjet fél valószínűsíthető támadását, mint ürügyet a háborúba való magyar belépésre. A Forrásközpontú történelemben azonban hozzátesszik, hogy a bombázás körülményei máig tisztázatlanok, Salamon pedig Kassa „*feltételezett*” szovjet bombázásáról ír.¹⁰³ Száraynál és Kaposinál az egyik képi forrás fel is veti a kérdést: Kik bombáztak: szovjetek? németek? szlovákok? (de a magyar eshetőséget nem említik). Érdekes és tanulságos Werth Henrik visszaemlékezése Magyarország háborúban követendő stratégiájáról: „*E háborúban részt kell vennünk, mert jövőnk érdekében az orosz szomszédság gyengítése és elhárítása határainkról elsőrendű nemzeti érdekünk.*”¹⁰⁴

A Don-kanyarban történt katasztrófáról is olvashatunk természetesen. A tankönyvek kiemelik, hogy a mintegy 250 ezer fős 2. magyar hadsereg jelentős része megsemmisült. Az eseményről találhatunk egy térképes ábrát, ill. egy olyan képet, amelyen német és magyar hadifoglyok halálmenete látható. Ez szintén nem erősíti a magyar-orosz pozitív kapcsolatokat.¹⁰⁵ A Középiskolai történelelemnél már-már hősként állítják be a magyar katonákat: „*a szovjet támadás megindulásakor számos egység kemény és hősie ellenállást tanúsított, a katasztrófális vereséget azonban nem akadályozhatták meg.*”¹⁰⁶ A források között olvashatjuk Vitéz Kovács Gyula vezérőrnagy hátborzongató beszámolóját, valamint Molotov, szovjet külügyminiszter moszkvai brit nagykövetnek írt levelét, miszerint a háborús bűnökért nemcsak a magyar kormánynak, hanem a magyar népnek is felelősséget kell vállalnia.¹⁰⁷ A Műszaki Kiadás tankönyv, bár keveset ír, de árnyaltabban fogalmaz a doni katasztrófáról: A szovjetek 1943 januárjában támadást indítottak, s két hét alatt felmorzsozták a magyarokat, melynek során 75-80 ezer magyar elesett, s 40 ezren fogságba kerültek.¹⁰⁸

A Középiskolai történelelemnél és a Műszaki Kiadónál is olvasható, hogy 1944 szeptemberére Horthy is belátta, hogy csak a Szovjetunióval lehet fegyverszünetet kötni, így 1944. október 11-én Moszkvában egy magyar küldöttség aláírta azt a Szovjetunióval, amelynek értelmében vissza kellett vonulnia Magyarországnak az 1937-es határai mögé. A magyar hadifoglyok pedig az emigrációban élő Károlyi Mihály kérése ellenére sem alakíthattak a németek ellen önálló magyar alakulatokat.¹⁰⁹ Száray Miklós és Kaposi József az 1944. október 15-ei magyar kiugrási kísérletnél kiemelik, hogy az átállt Dálnoki Miklós Bélát és a 20 ezer magyar katonát a „*megállapodással ellentétben hadifoglyoknak minősítették, és leszerelték.*”¹¹⁰

Egy igen érzékeny és átpolitizált történelmi kérdést is kell feszegetniük a tankönyveknek, mégpedig azt, hogy a szovjet Vörös Hadsereg felszabadította vagy megszállta Magyarországot. Száray és Kaposi ehhez a kérdéshez ezt írja: „*a Vörös Hadsereg 1945 áprilisában szabadította fel az országot a náci uralom alól.*”¹¹¹ Továbbá a „*szovjet megszállás*” c. alfejezetben ezt olvashatjuk: „*Az országot a szovjet hadsereg szabadította fel a náci és a nyilas uralom alól, de elsődleges célja nem a szabadság*

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

elhozatala volt, hanem a szovjet birodalom és ideológia kiterjesztése.”¹¹² Ezekon túlmenően a „demokratikus kísérlet és a kommunista diktatúra előkészítése Magyarországon” c. leckében, a Nézőpontok részben hosszasan foglalkoznak a kérdéssel. Kifejtik és négy forrás segítségével – némileg általánosítva – hangsúlyozzák, hogy a lakossággal szemben a szovjetek nem úgy viselkedtek, mint felszabadítók. Személyes biztonságot és vagyonbiztonságot senkinek sem garantáltak. Olyan társadalmi rendszert kényszerítettek az országra, melyet a lakosság döntő többsége nem akart.¹¹³

A Műszaki Kiadónál a felszabadítás-megszállás kérdést kikerülik: „*Elhúzódó harcok után 1945 áprilisában (a hivatalos szovjet hadijelentések szerint április 4-én) hagyták el Magyarországot az utolsó német csapatok.*”¹¹⁴ Később a „*Koalíciós évek*” c. leckében, apró betűs részben egy – véleményem szerint – korrekt értékelést adnak, amikor azt írják, hogy „*a magyarság megosztott volt: egy részük az 1945-ös eseményeket „felszabadulásnak”, mások „megszállásnak” tekintették, s mindkét álláspontnak megvolt az alapja.*”¹¹⁵

Salamon Konrád viszont egyértelműen hazánk megszállásaként értékeli az eseményeket. Szerinte „*Magyarország nemzetközi jogi értelemben is megszállt ország volt. A SZEB – azaz a Szovjetunió – ellenőrzést gyakorolt a pártok és intézmények fölött. Utasításait a magyar kormány is köteles volt betartani. Korlátozhatta az országgyűlés működését, és megakadályozhatta a neki nem tetsző törvénytervezetek tárgyalását.*”¹¹⁶

Ugyanitt Salamon utal arra is, hogy 1945. január 20-án fegyverszünetet kötött Moszkvában a magyar fél a szovjettel, amelyben vállalta a jóvátétel fizetését és a trianoni határok elismerését.¹¹⁷ A Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal (amely a megszállt ország ellenőrzésére és a fegyverszüneti megállapodások betartására ügyelt) kapcsolatban kiemeli, hogy „*ugyan a három szövetséges nagyhatalom képviselőjéből állt, de gyakorlatilag a szovjet politikai érdekeket képviselte, élén Vorosilov marsallal, és mögötte a Vörös Hadsereggel.*”¹¹⁸ Feltűnő – látva a szovjetek tetteinek egyértelműen megszállásként való értékelését –, hogy Salamon nem kitüntetett helyen, csak az apró betűs részben emlékezik meg a szovjetek magyarországi bűncselekményeiről. (Például a polgári lakosság kifosztása, nők tömeges megerősokolása, hadimunkára fogás, hadifogságba hurcolás.)¹¹⁹

Sajnálatosnak tartom, hogy a tankönyvek egyikre sem számol be azokról a szörnyűségekről, bűncselekményekről, népirtásról, melyeket a keleti fronton, a Szovjetunió megszállt területein követtek el, nemcsak az SS alakulatai, hanem a nácik csatlósai, így maga a német hadsereg, a Wehrmacht egységei és egyes magyar alakulatok is. A szovjet bűncselekmények hangsúlyozása mellett véleményem szerint a magyar csapatok egy részének viselt dolgai is a háború sötét, de igazi oldalához tartoznak.

Az 1947-es párizsi békénél Salamon felhívja a figyelmet, hogy a béke értelmében Kárpátalja a Szovjetunióhoz került, így kialakult a közös magyar-szovjet határ. Ráadásul „*Magyarország szuverenitása sem állt helyre, mert a Szovjetunió az Ausztriában állomásozó megszálló erőivel való összeköttetés biztosítása érdekében „tetszőleges” létszámú haderőt tarthatott hazánk területén.*”¹²⁰

Az '50-es évek magyar belpolitikai csatározásairól szólva (például a Rákosi Mátyás és Nagy Imre közötti csörténél) kiemelik a tankönyvek, hogy azokra jelentősen hatottak a Kremlben zajló hatalmi harcok, azaz az éppen aktuális moszkvai erőviszonyok.¹²¹

Az 1956-os forradalom és szabadságharc c. leckékben is számos utalás található a szovjet félre vonatkozóan. A szovjet beavatkozásról természetesen többnyire negatívan írnak: Száray Miklós azt emeli, ki, hogy „*a szovjet vezetők október utolsó napjaiban fontolóra vették, hogy elfogadják a megváltozott magyarországi viszonyokat, és a magyar kormány felé is ezt az álláspontot közvetítették.*” Azonban megváltozott a véleményük a szuezi válság

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

és az amerikai kormány be nem avatkozásáról szóló nyilatkozata miatt, így a katonai intervenció mellett döntöttek.¹²² A forradalom utáni megtorlásokkal kapcsolatban orosz források (Malenkov, Szuszlov, Arisztov és Szerov jelentései) segítségével kaphatnak a diákok képet az orosz fél felelősségéről.¹²³

A Középiskolai történelem feltünteti, hogy október 30-án kiadtak egy szovjet kormánynyilatkozatot, amelyben sajnálatukat fejezték ki, hogy Magyarországon vérontásra került sor, és egyben kivonták a szovjet csapatokat Budapestről.¹²⁴ Kiemelik, hogy október 31-én – noha három nappal előtte fegyverszüneti megállapodás jött létre – a szovjet pártfőtitkár, Hruscsov a beavatkozás mellett foglalt állást.¹²⁵ Salamon szerint viszont „a szovjet döntést nem a magyar kormány semlegességéről szóló bejelentése provokálta ki.”

Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó a novemberi eseményekről így ír: „November 4-én hajnalban a világ legerősebb szárazföldi hadserege megindult Magyarország ellen.”¹²⁶ A Forrásközpontú történelemhez hasonlóan itt is lehet forrásokat olvasni a szovjet féltől. Erre példa Hruscsov 1956. október 31-i SZKP KB ülésére való előterjesztése, amelyben a szovjet pártfőtitkár döntéseinek indokai jelennek meg, azaz hogy a „rend helyreállítása érdekében” dönt a beavatkozás mellett, ill. „ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. Ezt gyengeségünknek fognák fel, és támadásba lendülnének.”¹²⁷

Salamon Konrád a november 4-i szovjet támadás mellett említést tesz Maléter Pál honvédelmi miniszter és Kovács István vezérkari főnök a „nemzetközileg elfogadott hadijog durva megsértésével” történő letartóztatásáról.¹²⁸ Az 1956-ot követő forráselemző órán Jurij Andropov szovjet nagykövet november 1-jei Moszkvába küldött jelentését kell elemezniük a diákoknak.¹²⁹

Egyik tankönyv sem ír azonban arról, hogy a szovjet vezetők megosztottak voltak a politikai és katonai intervenció kérdésében, Hruscsov pedig a két csoportosulás között ingadozott. A magyar eseményekkel párhuzamosan Lengyelországban is hasonló helyzet alakult ki, ahol a politikai megoldást sikerült megvalósítani, és nem került sor katonai beavatkozásra. Volt egy ilyen elképzelés Magyarország vonatkozásában is, de belátva ennek sikertelenségét és a keményvonalas beavatkozás-pártiak fölénye miatt döntöttek végül a katonai intervenció mellett.

A '60-as évek magyar belpolitikai berendezkedését Salamon hruscsovista mintaállamként értékeli. Így ír erről: Magyarországon „a hatvanas évek elején – szovjet támogatással – olyan kirakatpolitikát valósítottak meg, mely a szocializmus életképességét volt hivatva bizonyítani”.¹³⁰ A szocialista Magyarország és Szovjetunió kapcsolatát igen „érdekesen” ábrázoló képet is berakott Kádár és Brezsnyev „kelet-közép-európai csókparádéjáról”.¹³¹ Megemlíti, hogy a KGST és a Varsói Szerződés megszűnését követően 1991. június 19-én az utolsó szovjet katona is elhagyta Magyarországot, s így helyreállt Magyarország függetlensége.¹³²

Összegzés

Összességében megállapíthatom, hogy az orosz-szovjet történelem tanítása a vizsgált tankönyvekben a 9-11. osztályban alulreprezentált, a leckék az orosz államot elsősorban más kelet-európai szláv államokkal és az Oszmán birodalommal együtt tárgyalják, többnyire a témakörök végén. Meglátásom szerint ez abból a tényből következik, hogy történelemtanításunk évszázadok óta Nyugat-Európa központú. A 12. osztályban ez a tendencia változik, hiszen a Szovjetunió történetének bemutatása arányos a birodalom

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

nagyhatalmi, majd szuperhatalmi státusával, azonban nem ritkán negatív, vagy sarkított – gyakran a szovjet/orosz nézőpont mellőzését tartalmazó – véleményekkel és elemzésekkel is találkozhatunk. Az orosz történelmi személyiségek – ha már megemlítik őket – az államalapítókat és I. Pétert leszámítva többnyire negatív színben tűnnek fel. A magyar-orosz kapcsolatokat sajnálatosan az 1848–49-es szabadságharc orosz és az 1956-os forradalom és szabadságharc szovjet leverése uralja, és ezen még I. Péter és Rákóczi Ferenc szövetségekötésének és a közel 150 évig tartó jónak tekinthető magyar-orosz kapcsolat kiemelése sem javíthat. Úgy gondolom, hogy a két nép kapcsolatainak megjelenései a hazai tankönyvekben nem kielégítő mennyiségűek és minőségűek, gyakran csak a két nép igencsak és valóban tragikus szembenállásaira helyezik a hangsúlyt. A másik pedig, hogy szinte kizárólag politikai kapcsolatok jelennek meg, véleményem szerint a tankönyvíróknak erősíteniük kellene a magyar-orosz kapcsolatokat a társadalmi, gazdasági és kulturális szférában is.

A vizsgálatom azt is szem előtt tartotta, hogy az orosz anyagok az egyetemes történelem többi részének taglalásához viszonyítva milyen arányban jelennek meg. Ezzel kapcsolatosan azt említem meg, hogy az orosz és szovjet történelem a nyugat-európai történelemhez képest alul-, míg a többi kelet-közép-európai országhoz, történelmi régióhoz képest felülprezentált.

Mindezek mellett (vagy ellenére) úgy gondolom, hogy a középiskolás diákok a tankönyvekből elegendő mennyiségű képet és információt kaphatnak Oroszország és a Szovjetunió történetéről – bár a tankönyvek minősége változó képet mutat. Kialakul bennük az a fontos kép, miszerint Kelet-Európa egyik legfontosabb és legjelentősebb állama Oroszország. A jelenleg forgalomban lévő gimnáziumi tankönyvek szerzői összességében, a koncepcionális különbözőségek ellenére is a szakmaiság keretei között maradnak, általában nem lépik túl a történelmi tények értelmezésének a történész számára megengedett szabadságát. Úgy gondolom ebből kifolyólag, hogy az Oroszországgal foglalkozó leckék képesek és alkalmasak arra, hogy egy előítéletektől mentes, objektív képet adjanak a középiskolás diákok számára, ill. hogy az érdeklődést felkeltsék az orosz nép iránt. Egyetértek Závodszy Gézával, aki így fogalmazott: *„A tankönyvnek [...] egyfajta sztenderdet kell képeznie az alapvető tényekben, ítéletekben, a kiválasztott tananyag belső arányaiban. [...] A tankönyveknek – és kiadóiknak – a nyelvi, a pedagógiai igényesség, a technikai kivitel, ár stb. mellett éppen a kiegyensúlyozott tananyagszerkesztésben, az objektivitásban, a szakmai színvonalban kell versenyezniük.”*¹³³

Az orosz nép történetének korszakokon átívelő fejlődésének bemutatása azonban sajnálatosan nem érvényesül, s Szabolcs Ottótól tudjuk, hogy az nem is érvényesülhet. Szabolcs szerint a tankönyvek és az oktatási rendszerek egyik országban sem nyújthatnak elegendő teret ahhoz, hogy az egyes népek múltját a folytonosság elve alapján mutassák be. A tankönyvek valójában korszakokat mutatnak be, és így az adott korszakot meghatározó országok és/vagy népek kerülnek előtérbe.¹³⁴ A tankönyv műfaját és adott oktatási rendszerbe ágyazódását tekintve kénytelen a szelekció és az egyszerűsítés elvével élni. A szelekció mértékét pedig erőteljesen befolyásolja a tankönyvet kiadó ország és a tankönyvekben szereplő más országok viszonya, s egy adott ország mindenkori, de leginkább jelenlegi hatalmi súlya.¹³⁵

Azt is hozzátenném, hogy az általam vizsgált három tankönyv – még a kevesebb tényanyagot tartalmazó Forrásközpontú történelem is – mindegyike lényegesen nagyobb hangsúlyt fektet az orosz nép történetére, mint az a követelményekből adódna, tehát a heterogén minőséggel együtt is alaposabb, elmélyültebb feldolgozást is lehetővé tesz. A

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

tankönyvek mindemellett sokszínűek, hiszen mindegyik, az egyezéseken túlmenően számos esetben más-más eseményre, folyamatra helyezi a hangsúlyt, sőt egyazon eseménysor bemutatásánál sokféle interpretációval találkozhatunk. De az orosz fejlődés sajátosságainak, ill. a gazdaságnak és a társadalomnak a bemutatása, a kultúra és életmód feltárása, vagy a sajátos orosz jellem ábrázolása a történelemtanár beállítottságától is nagymértékben függ.¹³⁶

Hiányosságként értékelem, hogy a tankönyvek „időkereke” megáll 1991-nél, a Szovjetunió felbomlásánál. A tanári előadáson kívül semmilyen információt nem tudnak szerezni a tanórán a diákok a jelenkori Oroszország politikai, társadalmi és gazdasági viszonyainak megértéséhez. Bár hangsúlyoznom kell, hogy ez a probléma nemcsak Oroszország kapcsán, hanem más jelenlegi politikai, gazdasági nagyhatalom kapcsán, így az Egyesült Államok vagy Kína jelenkori történetének „láthatatlanságában” is felmerülnek. Úgy gondolom, hogy az Orosz Föderáció elmúlt 20 évének minél alaposabb bemutatása is lehet az elkövetkezendő évek tankönyvírásának egyik feladata, ahhoz, hogy a diákok minél jobban megértsék a körülöttük lévő világot.

IRODALOM

Tankönyvek

- SALAMON Konrád (2004): *Történelem IV. középiskolák számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZÁRAY Miklós – KAPOSI József (2005): *Történelem IV. középiskolák, 12. évfolyam*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (Forrásközpontú történelem)
- DUPCSIK Csaba – REPÁRSZKY Ildikó (2003): *Történelem IV. középiskolák számára*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Feldolgozások

- PATAKI Ferenc – RITOÓK Zsigmond (1999): *Magyarságkép és történeti változásai*. MTA, Budapest.
- SZABOLCS Ottó (1990): *Külföldi tankönyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- ZÁVODSZKY Géza (1996): Sztereotípiák, előítéletek a tankönyvekben. In: *Módszertani Lapok. Történelem, 3. évf. 1. sz. 31-34.*

Szintézisek

- HELLER, Mihail – NYEKRICHS, Alekszandr (1996): *Orosz történelem*. I-II. kötet. Osiris Kiadó – 2000, Budapest.
- *Oroszország története* (2001). Egyetemi Tankönyv. Szerk.: FONT Mária –KRAUSZ Tamás – NIEDERHAUSER Emil – SZVÁK Gyula. Pannonica Kiadó, Budapest.

Internetes hivatkozások

- BEBESI György – KOLONTÁRI Attila: *Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években.*
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/bebesi-gyorgy-%E2%80%93-kolontari-attila-az-orosz-szovjet-tortenelem-abrazolasa-a-rendszervaltas-utani>

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

[magyarorszagi-kozepiskolai-tortenelem-tankonyvekben-az-1990-es-evekben-01-03-03/](#)

ABSTRACT

Kesjár, Róbert

The Reflection of Russian and Soviet History in Hungarian Secondary School Textbooks, Part 2

In his work, the author shows and analyses, first, how the Russian people, Russia and, finally, the history of the Soviet Union are presented in some of the secondary school history textbooks in circulation in Hungary today. In our previous issue, he examined Russian history before 1917. In our current issue, he analyses the reflection in Hungarian textbooks of the Soviet-Russian state and the history of the Soviet Union after the Bolshevik takeover of power.

JEGYZETEK

¹ A Nemzeti Tankönyvkiadó (NTK) *Középiskolai történelem és Forrásközpontú történelem* című sorozatait, ill. a *Műszaki Kiadó* középiskolásoknak szóló tankönyvét vizsgálta a szerző. Ezek: SALAMON Konrád (2004): *Történelem IV. középiskolák számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (A továbbiakban: SALAMON IV., 2004.), SZÁRAY Miklós – KAPOSZI József (2005): *Történelem IV. középiskolák, 12. évfolyam*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (A továbbiakban: SZÁRAY 12., 2005.); DUPCSIK Csaba – REPÁRSZKY Ildikó (2003): *Történelem IV. középiskolák számára*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. (A továbbiakban: DUPCSIK–REPÁRSZKY IV., 2003.). (A szerkesztő megjegyzése)

² DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003.) 10-11.; SALAMON IV. (2004) 13-18.; SZÁRAY 12. (2005) 6-7.

³ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003.) 16.

⁴ Uo. 14.

⁵ Komjáthy János visszaemlékezése... In: Uo.

⁶ Sáray Ferenc harctéri naplója. In: Uo. 15.

⁷ SALAMON IV. (2004) 19-23. és 23-27.

⁸ Uo. 19-23.

⁹ Uo. 19. és 26. A Forrásközpontú történelemben azonban komoly hiányossággént értékelem, hogy a szerző nem magyarázza meg a Gregorián és pravoszláv naptár közötti különbséget, és nem oldja fel azt a fogalomértelmezést sem, miszerint a november 7-i eseményeket a nagy októberi szocialista forradalomként nevezik mind a mai napig Oroszországban, sőt még a novemberi időpont sem szerepel a tankönyvben. Ezen kívül II. Miklós orosz cár elfogása és kivégzése sincs benne a főszövegben.

¹⁰ Uo. 19.

¹¹ Uo. 20.

¹² Uo.

¹³ Uo. 21.

¹⁴ Uo. 22.

¹⁵ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003.) 19-23.

¹⁶ SZÁRAY 12. (2005) 12-16.

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

¹⁷ Uo. 12.

¹⁸ Az egyik forrás szerint nem kellett a rendszert megdönteni, az magától összeomlott és a Téli Palota bevétele pusztán formalitás volt; a másik forrás egy 1992-es fogalomtárból idézi a két fogalmat (forradalom, államcsíny) (Uo. 16.).

¹⁹ SALAMON IV. (2004) 24.

²⁰ SZÁRAY 12. (2005) 12.

²¹ Uo. 15.

²² DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 19-23.

²³ Uo. 20-22.

²⁴ Uo. 21.

²⁵ SALAMON IV. (2004) 25.

²⁶ Uo. 24.

²⁷ Uo. 27.

²⁸ Uo. 26-27.

²⁹ Uo. 50-51. Lásd még: SZÁRAY 12. (2005) 57.

³⁰ SZÁRAY 12. (2005) 47. és 50.; DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 40.

³¹ SALAMON IV. (2004) 68.

³² SZÁRAY 12. (2005) 81.; de van utalás a Műszaki Kiadónál is: DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 71.

³³ SALAMON IV. (2004) 119.

³⁴ SZÁRAY 12. (2005) 62-65.; DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 54-59.; SALAMON IV. (2004) 92-96.

³⁵ SALAMON IV. (2004) 93.

³⁶ SZÁRAY 12. (2005) 63.

³⁷ Elbeszélő források mutatják be nekünk a Szovjetunió sajátosságait. Ezen kívül láthatunk két karikatúrát. Az egyikben Trockij és Lenin állnak egy szürke emberekkel teli város előtt önelégülten (a konformizmus ábrázolása), míg a másikban a koncepciós perek karikatúrája jelenik meg, amint egy katona éppen összeszorítja a markában a kígyót. Három különböző képpel (Sztálin a Komszomol gyűlésen; Rádiót hallgató munkások; éhező gyerekek) és két ábrával (a szovjet ipar fejlődési mutatói /1913–1937/; a szovjet rendszer és a terror kapcsolata), valamint egy, a Vörös Hadseregben lezajlott tisztogatásokról szóló adatsorral is – véleményem szerint – közelebb jutunk az államszocialista rendszer megismeréséhez.

A Nézőpontokban két pozitív véleménnyel találkozhatunk: Thomas Mann elismerően ír az orosz helyzetről, mint ami nem fenyegeti a békét. Ugyanilyen pozitív hangnemet üt meg az 1920-as évekből származó beszámolójában az osztrák munkásküldöttség, amely szerint az orosz proletárdiktatúra valójában munkásdemokrácia, melyben a munkások jól érzik magukat (SZÁRAY 12. /2005/ 62-65.).

³⁸ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 56.

³⁹ Uo. 54.

⁴⁰ Uo. 57.

⁴¹ Uo. 58.

⁴² Uo. 59.

⁴³ Uo. 55.

⁴⁴ Uo. 54-59.

⁴⁵ SALAMON IV. (2004) 92.

⁴⁶ Uo. 93.

⁴⁷ Uo. 93-94.

⁴⁸ Uo. 94.

⁴⁹ Uo. 95.

⁵⁰ Uo. 95-96.

⁵¹ SZÁRAY 12. (2005) 110.; SALAMON IV. (2004) 140.

⁵² DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 123.

⁵³ Uo. 125.

⁵⁴ SALAMON IV. (2004) 140.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ SZÁRAY 12. (2005) 111.; SALAMON IV. (2004) 147-148.

⁵⁷ SZÁRAY 12. (2005) 112-116.

⁵⁸ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 126.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo. 127.

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

-
- ⁶¹ Uo. 129.
- ⁶² SZÁRAY 12. (2005) 117.; SALAMON IV. (2004) 152.
- ⁶³ SALAMON IV. (2004) 154.; 160-161.; SZÁRAY 12. (2005) 123.; DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 130-131.
- ⁶⁴ A Forrásközpontú történelem fontosnak tart két forrást is megemlíteni ehhez kapcsolódóan. Az egyik Churchill visszaemlékezése, a másik pedig annak a papírfecneknek a fényképe, amely elhatárolta a befolyási övezeteket Kelet-Közép-Európában. In: SZÁRAY 12. (2005) 124.
- ⁶⁵ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 132.
- ⁶⁶ SALAMON IV. (2004) 157.
- ⁶⁷ SZÁRAY 12. (2005) 123.; DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 132.
- ⁶⁸ SZÁRAY 12. (2005) 128.
- ⁶⁹ SZÁRAY 12. (2005) 116.; DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 132.
- ⁷⁰ SALAMON IV. (2004) 141.
- ⁷¹ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 138.
- ⁷² SALAMON IV. (2004) 155.
- ⁷³ Uo. 202.
- ⁷⁴ Egy vicces fénykép is megjelenik, amelyben ábrázolják az „új időszámítást”: A szovjet katonák állítanak át egy utcai órát Németországban a moszkvai időhöz. Ezen komikus fénykép mellett megjelenik egy negatív is, amelyben 1945-ben egy szovjet katona vesz el egy biciklit egy utcai járókelőtől. (DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. /2003/ 152.)
- ⁷⁵ Uo. 155.
- ⁷⁶ SALAMON IV. (2004) 165.
- ⁷⁷ Uo. 166.
- ⁷⁸ Uo. 178.
- ⁷⁹ Uo. 186.
- ⁸⁰ Uo. 187.
- ⁸¹ Lásd erről: *Oroszország története* (2001). Egyetemi Tankönyv. Szerk.: FONT Mária – KRAUSZ Tamás – NIEDERHAUSER Emil – SZVÁK Gyula. Pannonica Kiadó, Budapest, 554-555.
- ⁸² SZÁRAY 12. (2005) 149-154.
- ⁸³ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 157.; SALAMON IV. (2004) 187.; SZÁRAY 12. (2005) 153.
- ⁸⁴ Salamon Konrád megemlíti az NDK-ban kitört 1953-as felkelés tankokkal történő leverését is. (SALAMON IV. /2004/ 203-206.)
- ⁸⁵ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 157-162.; SALAMON IV. (2004) 196-197.; SZÁRAY 12. (2005) 163.
- ⁸⁶ Ennek a leckének a legfontosabb tematikus egységei: erős szovjet befolyás megszerzése Közép-Európában a második világháborút követően; a Kominform 1947-es megalakulása; egyeduralom kiépítése, ill. a szovjet példa átvétele (pl. iparosítás, kollektivizálás); szovjetizálás és személyi kultusz kiépítése; a csehszlovák, lengyel mozgalmak és a jugoszláv különút. In: DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 169-174.
- ⁸⁷ Uo. 171-172. Salamonnál is megjelenik a XX. kongresszus és annak határozatai. Lásd erről: SALAMON IV. (2004) 206.
- ⁸⁸ Salamon Konrád tankönyvében képek is találhatóak az első mesterséges holdról, a Szputnyikról és Jurij Gagarinról is. Uo. 230-231.
- ⁸⁹ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 160.
- ⁹⁰ SALAMON IV. (2004) 247-249.
- ⁹¹ Uo. 258.
- ⁹² SZÁRAY 12. (2005) 167.
- ⁹³ Uo. 169.
- ⁹⁴ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 182-183.
- ⁹⁵ Uo.
- ⁹⁶ SZÁRAY 12. (2005) 172-173.; SALAMON IV. (2004) 273-276.
- ⁹⁷ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 255.
- ⁹⁸ Uo. 255-260. Lásd erről még: Uo. 268-268. Apró betűs részben a Krím-félsziget politikai státusáról is többet megtudhatunk: található egy igen informatív adat arról, hogy a félsziget 1954-ben került Ukrajnához, de az ott élő lakosság orosz többségű volt. A rendszerváltást követően a probléma megoldása miatt került sor egy orosz-ukrán tárgyalásra, melynek eredményeként a Krím Ukrajna része lett, de széles körű önkormányzatot kapott.
- ⁹⁹ Jurij Orlov ellenzéki politikus értékelése és Valerij Bolgyin, Gorbacsov volt titkárának visszaemlékezése. In: DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 256.

Kesjár Róbert: Az orosz- és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben II.

-
- ¹⁰⁰ Uo. 268-269.
- ¹⁰¹ SZÁRAY 12. (2005) 174.
- ¹⁰² Uo. 229. és 233. A Nemzeti Tankönyvkiadónál is utalnak egy fénykép erejéig a csernobili atomkatasztrófára. In: SALAMON IV. (2004) 273.
- ¹⁰³ SZÁRAY 12. (2005) 138.; SALAMON IV. (2004) 147.
- ¹⁰⁴ SZÁRAY 12. (2005) 139.
- ¹⁰⁵ Uo. 141.
- ¹⁰⁶ SALAMON IV. (2004) 152.
- ¹⁰⁷ SZÁRAY 12. (2005) 140-141.
- ¹⁰⁸ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 143.
- ¹⁰⁹ SALAMON IV. (2004) 159.; DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 146-147.
- ¹¹⁰ SZÁRAY 12. (2005) 146.
- ¹¹¹ Uo. 143.
- ¹¹² Uo. 178.
- ¹¹³ Uo. 182.
- ¹¹⁴ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 148.
- ¹¹⁵ Uo. 187.
- ¹¹⁶ SALAMON IV. (2004) 169.
- ¹¹⁷ Uo.
- ¹¹⁸ Uo.
- ¹¹⁹ Uo. 168.
- ¹²⁰ Uo. 167. és 176.
- ¹²¹ SZÁRAY 12. (2005) 182.; SALAMON IV. (2004) 207. és 210.; DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 199.
- ¹²² SZÁRAY 12. (2005) 197.
- ¹²³ Uo. 203.
- ¹²⁴ SALAMON IV. (2004) 218.
- ¹²⁵ Uo. 220.
- ¹²⁶ DUPCSIK–REPÁRSZKY IV. (2003) 207.
- ¹²⁷ Uo. 213.
- ¹²⁸ SALAMON IV. (2004) 221-222.
- ¹²⁹ Uo. 226-227.
- ¹³⁰ Uo. 234.
- ¹³¹ Uo. 255.
- ¹³² Uo. 284. A távozó szovjet katonákról egy fénykép is látható ugyanezen az oldalon.
- ¹³³ ZÁVODSZKY Géza (1996): Sztereotípiák, előítéletek a tankönyvekben. *Módszertani Lapok. Történelem, 3. évf. 1. sz.* 32.
- ¹³⁴ PATAKI Ferenc – RITOÓK Zsigmond (1999): *Magyarságkép és történeti változásai*. MTA, Budapest, 124.
- ¹³⁵ SZABOLCS Ottó (1990): *Külföldi tankönyvek magyarságképe*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 17-18.
- ¹³⁶ Erre utal Kunos Nóra is, idézett cikkében. Lásd: KUNOS Nóra: *Oroszország a magyar középiskolai történelemoktatásban*. <http://russtudies.hu/Aindex.php?menu=85&dir=&lang=h> (Letöltve: 2013. január 21.)